

ОДЛИВ КАДРОВА ИЗ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

проф. др Момчило Сакан
Независни универзитет Бања Лука

Сажетак

У чланку, аутор, указује на један веома озбиљан проблем који се појављује у Бројним земљама света, а нарочито у Републици Србији. Реч је о одливу кадрова, а уједно са њима и знања. Проблему аутор приступа тако што прави историјско-компаративну анализу бројног стања становника на Земљи и указује на њихов неуједначен и неповољан распоред по државама и регионима – нарочито између развијеног Севера и неразвијеног Југа. Затим, конкретним квантитативним показатељима, указује на демографску катастрофу Републике Србије, укључујући и непрегледне колоне грађана, претежно младих и образованих који узимају карту у једном смеру и напуштају своју отаџбину. Истовремено он указује и на последице и нуди нека од решења за њихово делимично ублажавање, али не и за потпуно елиминисање.

Кључне речи: одлив кадрова, одлив мозгова, одлив знања, значај знања, наталитет, последице.

УВОД

Број становника на планети земљи, посматрано по регионима, државама, али и историјски није увек био исти. Претпоставља се да на планети Земљи, данас, живи 6,8 милијарди становника. Сваке године тај број се повећа за око близу 130 милиона. Свакога минута се у свету роди 247 деце која се, како истиче Џефри Клугер, стручњак за демографију, „никада у животу нећете срести“.¹ То међутим, није било увек тако. Генерално посматрано, број становника на Земљи се непрекидно повећавао. У почетку аграризације у свету је било 6-20 милиона становника; почетком нове ере – 250-300 милиона; 1750. – 720 милиона; 1.800 – око 1 милијарда; 1930. – две; 1960 – три; 1975 – четири; 1985 – пет; и 1999 – 6 милијарди становника. Процењује се, такође, да ће 2012. године бити седам; 2028 – осам; и 2054 – девет милијарди становника. Временски интервали су такође различити. Између прве и друге милијарде било је потребно да прође 123 године, између друге и треће – 33; између треће и четврте – 15; између четврте и пете – 12; и између пете и шесте – 12 година. Предвиђа се да ће између шесте и седме бити потребно 13; између седме и осме – 16; и између осме и девете – 26 година.² Светско становништво, данас, расте по стопи од 1,3% сваке године и предвиђа се да ће се тај тренд и даље наставити.³

¹ Чарлс В. Кегли, Јр., Јудин Виткоф, *Светска политика- тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Дипломатска академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Београд, 2004, стр. 516.

² Population Reference Bureau UN

³ Izvor: United Nations Population Division (UNPD,2001);
<http://esa.un.org/unpd/wpp2008/frequently-asked-questions.htm>

Број и прираст становништва по регионима се, такође, битно разликује. Генерално посматрано развијени Север има мањи прираст од неразвијеног Југа, али и ту постоје одређене микро разлике. На неразвијеном југу присутан је „демографски бум“ који озбиљно најављује проблем пренасељености Земље. На развијеном северу, међутим, постоји озбиљан проблем прираштаја становништва и он је код већине земаља негативан.⁴

Због тих разлика, али и других узрока, светско становништво прате и бројне миграције (емиграције, односно иселавање и имиграције – насељавање). Рачуна се да у свету данас постоји око 175 милиона миграната, што је око 3,5% укупног броја становника земљине кугле.⁵ Миграције се могу класификовати према различитим критеријумима, а најзначајнији су: државне границе, време трајања, узроци настанка, степен вољности и организованост. Према критеријуму *државних граница* разликују се спољне и унутрашње миграције. Према критеријуму *времена трајања* миграције се класификују на дефинитивне (коначне) и привремене (сезонске, дневне). Према *узроку настанка* обично се класификују на економске и некономске; према *степену вољности* на добровољне и присилне; а према *организованости* на организоване и неорганизоване. Поред наведених постоје и друге врсте класификација: према интензитету на масовне, умерене и слабе; затим: миграције из села у град и обрнуто; из једног села у друго, из једне провинције у другу и слично. Оно што им је свима заједничко јесте тесна веза са социо-економским, политичким и културним контекстом, али и са наталитетом и морталитетом.⁶

Из наведеног се може закључити да ће разлике у наталитету и у будућности снажно утицати на промену тренутног односа равнотеже снага, бројне миграције, али и на величину, економски развој и значај појединих земаља у међународној заједници, укључујући и Републику Србију.

1. Демографска катастрофа Републике Србије

Међу земљама које имају негативну стопу прираштаја становништва, на жалост, налази се и Република Србија. „Природни прираштај становништва Србије у 2007. години забележио је негативан рекорд и износио -4,7‰ (4,7 становника мање на 1000 становника). У 2008. години ситуација је слична, природни прираштај износи -4,6 ‰. Ови подаци су поражавајући чак и у поређењу са ратном 1999. годином када је прираштај износио -3,9‰, или у поратној 2000. – -4‰.“⁷ Становништво Србије у 1998. години смањено је за

⁴ Земље са највећим природним прираштајем, су: Нигер (3,66%); Уганда (3,56%); Уједињени Арапски Емирати (3,56%); Кувајт (3,50%); Етиопија (3,20%) и Буркина Фацо (3,10%). Државе са најмањим прираштајем су: Бугарска (-0,77%), Украјина (-0,62%), Русија (-0,47%), Србија (-0,47%), Белорусија (-0,37%) и Мађарска (-0,26%) и Јапан (-0,24%). Интересантно је да и Кина (0,49%) и Сједињене Државе (0,97%) имају мањи прираштај од 1%. (Извор <http://www.xist.org/earth/population1.aspx>)

⁵ Грчка влада озбиљно размишља да гради бетонски зид, дужине 12,5 км, на копненом делу границе са Турском да би спречила илегално пребацивање имиграната. На том делу границе се пребацују несрећници из. Авганистана, Алжира, Пакистана, Сомалије, Ирака. Обично их, за велике новчане суме, пребацују турски бродови и остављају их на мори или у хладним водама реке Еврос, на копненој граници. Управо на том копненом делу, прошле (2010) године илегално је из Турке прешло 43.000 имиграната. (Политика, 5. Јануар 2011, стр 1. и 3.)

⁶ http://www.grupa484.org.rs/files/Istrazivacka_zainteresovanost_za_upravljanje_migracijama.pdf

⁷ <http://www.pecat.co.rs/2010/01/narod-koji-nestaje/>

23.046 становника, а у 2008. за 33.628 – око 45% више у односу на 1998. годину. Број умрлих повећао се са 99.376 у 1998, на 102.711 у 2008. години. Број живорођених смањио се са 76.330 у 1998, на 69.083 у 2008.⁸ У Србији данас, на пример, по први пут у историји, живи више старијих од 65 него млађих од 15 година! Све је мање склопљених, а све више разведених бракова. Све је више насилне смрти (несреће, убиства и самоубиства).

Број становника Србије 2008. је био 7.478.000, а за двадесет година, уколико се настави тај тренд, процењује се пад на 6,8 милиона! Сваке године нестане град величине Ивањице или Ћуприје! У Србији просечна очекивана дужина трајања живота људи је између 73 и 74 године (мушкарци – 71, а жене – 76), а у Европи – 78,8 година. Просечно домаћинство у Србији данас је трочлано, а до пре десетак година било је четворочлано, док је просечна старост становништва повећана за 13 година у односу на почетак прошлог века! Сада се на један брачни пар у Србији рађа 0,88 деце. У 2005. години уписано је за једни трећину ђака мање него у 1991. У Србији се годишње изврши 200.000 регистрованих и око 100.000 не регистрованих абортуса.⁹

Поред негативне стопе прираштаја, становништво Србије су, историјски посматрано, пратили и бројни други демографски проблеми. Из српског националног корпуса у последња два века, добровољно или принудно, издвојили су се бројни појединци и друштвене групе. Познати су, бројни примери превођења Срба у друге нације и националне мањине. То је нарочито било евидентно у време турске владавине када су српска деца мобилисана за Јаничаре, а народ масовно превођен у Ислам. Евидентне су и бројне активности католичке цркве која је вековима преводила Србе у католичку веру. У време фашистичких режима то покрштавање је било присилно и ултимативно, а у време такозваних демократских режима то је спровођено индиректно и перфидно, обично ускраћивањем одређених грађанских права (најчешће права на рад – нарочито на руководећим местима) и слобода. Притисак, на жалост, су вршили (и даље врше) и представници легалне власти – нарочито у Републици Хрватској. Методе су веома бројне, од оних којима се Србима одузима право конститутивног народа до протеривања из државе и то на очиглед и велику срамоту целокупног прогресивног света. Најсвежији пример је попис становништва где су легални представници хрватске државе (пописивачи) вршили притисак на православне Србе да се изјасне као гркокатолици. У општини Пољице у задарском залеђу су их тако и пописивали, без обзира на то што су се они изјашњавали као православни.¹⁰

Поред наведеног, Србија је у Првом и Другом светском рату изгубила око четири милиона становника. Велики број Срба је страдао и после тих ратова, а велики број је и присилно протеран из Србије због наводне сарадње с окупатором и домаћим издајцима. То је нарочито било евидентно за просторе Косова и Метохије са којих је протерано неколико десетина хиљада Срба. Срби су страдали и у последњим ратовима. На просторима бивше СФРЈ српски национални корпус је имао око педесет хиљада погинулих и око милион избеглих

⁸ <http://www.pecat.co.rs/2010/01/narod-koji-nestaje/>

⁹ Детаљније о томе може се видети у: Батављевић, Д., *Опстанак Србије и српског народа*, Удружење „Опстанак“, Београд, 2008, – књига у целини.

¹⁰ Политика 5. Април 2011.

и расељених. Поред тога доживео је свеопшти морални, друштвени и економски суноврат. Евидентна су и материјална разарања и радиоактивна контаминација као последица агресије НАТО-а на Србију и Републику Српску. Прилив од око 700.000 избеглица у Србију са подручја других република бивше Југославије и окупираних територија Косова и Метохије, привремено је ублажио размере демографске катастрофе, али је етнички и државни простор Срба знатно смањен, а делимично и разједињен.¹¹

Незванична предвиђања демографа показују да ће број старих и оболелих и даље бити у порасту, а број радно способних непрекидно у паду. Очекује се да ће средином овог века радно способног становништва бити мање за пет до осам одсто, а да ће отприлике сваки четврти становник Србије имати више од 65 година. Од укупног броја становника, према подацима Министарства здравља Србије, 18% је гојазно, а још 33% има прекомерну тежину, што знатно смањује радне способности и повећава ризик од шећерне и других болести.¹² Најчешће болести биле су: болести крвотока и обољења дисајних органа. На листи најчешћих узрочника смрти су и: повреде; тровања; последице спољних фактора; болести органа за варење и жлезда са унутрашњим лучењем; неправилна исхрана; слабљење имунитета; и поремећаји метаболизма. Животе су често односили и тумори. Претпоставља се да су неке од болести са наведеног списка проузроковане и дејствима оружја са осиромашеним уранијем и загађењима изазваним НАТО бомбардовањима и ракетирањима. Ако се свему томе дода и чињеница да млади, након завршетка школе, беже из Србије за бољим животним стандардом, онда се закључак о последицама намеће сам по себи.

2. Карта у једном смеру

Српски национални корпус прате бројни демографски проблеми али је најболнији онај када Републику Србију напуштају њена, пре свега, одрасла и школована, деца. То је свакодневна пракса. Из Републике Србије свакодневно одлазе колоне њених грађана различитог узраста и степена образовања, али су, на жалост, најбројнији млади и школовани кадрови. У последње време је нарочито присутна и појава лажних азиланата који настоје да у богатим земљама Западне Европе обезбеде статус прогнанника и створе основне услове за живот и егзистенцију. У Републику Србију се, на жалост, не враћа скоро нико. Обично купују карту у једном смеру – карту без повратка¹³

¹¹ <http://www.pecat.co.rs/2010/01/narod-koji-nestaje/>

¹² Претерана гојазност нарочито је карактеристична за САД. Према ставовима Фредерика Рампинија у књизи „Екстремни Запад“ око 190 милиона Американаца претеране је дебљине. Дебљина код деце је утростручена у последњих 30 година. Трећину младих због претеране дебљине не могу регистровати за војску; они су постали инвалиди већ са двадесет година. Цена те националне епидемије (и срамоте) је око 344 милијарде долара које годишње одлазе на лечење шећерних и других болести чији је дебљина непосредни узрочник. То је 9% од укупних трошкова у здравству, а за осам година ће се повећати на 20%. (Фредерико Рампини., „Екстремни Запад“ наведено у: Остојић, М., Чудесни скокови ка будућности, чланак у: Печат бр. 148. Београд, 2011, стр. 68.)

¹³ Сеобе високообразованих кадрова од 1958. године назване су „одлив мозга“ (*brain drain*). Оне су својствене свакој земљи, али једино САД имају „прилив мозга“ или *brain gain*. Том синтагмом је први пут описано досељавање британских академика и научника у САД. (<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Odliv-mozgova/Raspamecivanje-Srbije.lt.html>)

Одлив кадрова из Републике Србије у друге, пре свега, Западне земље, је, дакле, веома озбиљан проблем. Он је вековима присутан на овим просторима, али је нарочито интензиван у последњих двадесет година. Колоне младих научника, из предузећа, са факултета и института, а нарочито они који нису ни ступили у радни однос, одлазе у бели свет. Да проблем буде још већи, као по неком правилу, одлазе најбољи, најперспективнији и најмлађи кадрови (до 30 година старости), који, обично, са собом одводе најмање још по једног члана (момка или девојку). Одлазе, дакле, млади економски и биолошки продуктивни кадрови, који своју енергију употребљавају у корист других земаља које нису ништа уложиле у њихово одрастање и школовање. Супружници обично одводе и децу што веома негативно утиче на катастрофално стање наталитета становништва Србије.

Број људи који су напустили Републику Србију највероватније неће моћи утврдити ни најпрецизнији статистичари. Према процени проф. др Владимира Гречића, од 1991. до 2000. године само у прекоокеанске земље емигрирала је 81.981 особа, а од 2001. до 2009. године – 60.320. Највише их привлаче Сједињене Државе не само због плате, него и због услова за рад и напретка у каријери. Што се европских земаља тиче, последњих година Велика Британија привлачи научнике и готово на свим британским универзитетима могу се наћи људи из наше земље који тамо заузимају професорска места. Гречић, такође, упозорава да одлив кадра не може у потпуности спречити ни једна земља. Према његовим анализама, и развијене земље, попут Велике Британије и Немачке, имају „одлив мозга“, али имају и прилив и наводи да су наши стручњаци из електротехнике, рачунарских наука и физике међу најтраженијим на светском тржишту.¹⁴

Што се научног кадра тиче ту су подаци, такође, непоуздани. Тако се, на пример, министар Божидар Ђелић позива на исте податке проф. др Владимира Гречића и наводи да је деведесетих година Србију напустило око 17.000 дипломаца, а да је после 2000. емиграција знатно смањена; из земље је их је отишло око 2.000. И Ректор БУ Бранко Ковачевић потврђује за „Пресс“ да у овом тренутку у Америци и Канади ради 70.000 стручњака који су дипломирали на овој високошколској установи. „Када бисмо рачунали и дипломце са осталих српских универзитета, који поред Америке и Канаде раде у Европи и на осталим континентима, овај број би био већи од 100.000. Ту се мисли само на оне који су тренутно радно активни“, истиче ректор Ковачевић. Он, такође, наводи да постоје процене да је током осамдесетих година прошлог века из Србије одлазило око два одсто становништва. Деведесетих година тај број се утростручио, да би се пре избора 2000. године тај проценат попео на више од 20 процената.¹⁵

Високообразовани кадрови одлазе из свих средина и области научне и стручне делатности, привреде, образовања, науке, војске, полиције и слично.¹⁶

¹⁴ <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/126557/Srbiju-napustilo-10-hiljada-naucnika>

¹⁵ Извори: www.nauka.gov.rs; <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/126557/Srbiju-napustilo-10-hiljada-naucnika>; <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/38888/Sprema-se-novi-talas-odliva-mozgova>; <http://www.njuz.net/ministarstvo-prosvete-uvodi-nove-mere-podrske-odlivu-mozgova/>.

¹⁶ Тако је, на пример, само у току 1993. и 1994. године Војску напустило 29 доктора 70 магистара и 299 лица са високом стручном спремом. Дакле, у периоду од две године, војску је напустило око 400 високообразованих кадрова на чије оспособљавање за квалитетно

Одлазе, дакле, из свих средина, али је највише они који нису ни ступили у радни однос, а многи међу њима су, преко бројних агенција, уговарали одлазак још за време студирања.

Разлози, међутим, њиховог одласка су добро познати. Најчешће су у питању: немогућност запошљавања, мале плате које не обезбеђују ни голу егзистенцију, присвајање резултата њиховог рада (мисли се на производе њиховог умног, научног, рада) и недовољна брига друштва о њима.¹⁷ У деведесетим годинама наши млади научници са завршеним факултетом и дипломом магистра и доктора наука имали су просечну годишњу плату испод хиљаду долара, а у земљама у које су одлазили та плата је била већа неколико десетина пута. Када се свему томе дода и чињеница да су у истом периоду, неписмени и полуписмени кадрови, људи сумњивих моралних квалитета и блиски странкама на власти преко ноћи постајали богаташи, онда је сасвим јасно зашто стручни и научни кадар одлази.

Из Србије не одлазе само они који немају посао, мада су они доминантни. Чак је и најновије истраживање Студентске уније, које је обухватило 3.000 испитаника са 49 државних универзитета, показало да две трећине студената уписује факултете с основним циљем да после тога могу отићи у иностранство и тамо се запослити.¹⁸ Из Србије, међутим, одлазе и они који у иностраним земљама проналазе бољи посао и стипендије. Страни универзитети се, на пример, отимају за квалитетне стручњаке и нуде тако добре услове да многи не могу да одбију. Управо су, према изјави професора др Владимира Катића, продекана Факултета техничких наука и руководиоца Катедре за енергетску, електронику и претвараче, две асистенткиње с њиховог факултета вратиле стипендије Министарства науке и отишле у Холандију, односно Немачку. Ипак у свему томе он види и једну добру страну медаље и изјављује да ће са њима и даље сарађивати и да ће им оне бити веза с институцијама у тим државама. Питање је само за шта ће се та веза користити, за научну сарадњу или за врбовање следећих генерација младих кадрова.

Јасно је, дакле, зашто одлазе, али није јасно зашто је друштво доведена у ту ситуацију. Разумном човеку се стално поставља основно питање: „Зашто млади људи напуштају „цветни врт“, односно државу са идеалним потенцијалним условима за живот и одлазе у земље са суровом климом; хладне у сваком погледу, сурове и неповољне за људски живот уопште, и тамо траже перспективу и егзистенцију?“ То је, уједно и предмет посебног истраживања, а адекватан одговор на то питање може зауставити непрегледне колоне младих које одлазе из земље; а може их и враћати назад. Оно што је данас евидентно јесте чињеница да из Србије у већим или мањим таласима, отиче „река без повратка“. То су, обично, млади људи с факултетским дипломама. Одлазе чак и у оне земље са суровом климом у којима се чаша просуте воде леди у ваздуху. Према последњим

обављање службе се чекало и по десет и више година. Углавном су отишле старешине са трупних дужности и из школе, али и из других институција. Само из Војнотехничког института је отишло 23 официра и 68 цивилних лица, са ВМА 23 доктора наука, а из Института за примењену математику 8 врхунских научника – студената генерације.

¹⁷ Према неким анализама, од пет особа између 18 и 25 година двоје њих нема посао, а чак 38% запослених раде без уговора.

¹⁸ <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Odliv-mozgova/Raspamecivanje-Srbije.lt.html>

анализама Србија се по „одливу мозгова“, од 133 анализираних земља, налази на неславном 132. месту. Иза нас је једино Гвинеја Бисао.¹⁹ Србија је, такође, по издвајањима за науку на дну Европе. Она за науку издваја око 100 милиона евра, а то је само 0,3% Бруто друштвеног производа. За разлику од Србије Финска, на пример, која има за око једну четвртину мање становника, од 130 милијарди БДП, а четири посто издваја за науку (око 5,2 милијарде евра).²⁰

3. Последице одлива кадрова

Последице одлива кадра из Републике Србије су веома бројне и катастрофалне. Најзначајније су одлив знања, а заједно са њим и материјалних богатстава. Није реч само о средствима која су уложена у школовање високообразованих дипломаца мада су и она веома значајна. Према истраживањима проф. др Владимира Гречића, та средства за око 40.000 стручњака са високом спремом износе око 12 милијарди долара.²¹ Губици су, међутим, далеко већи. Одлазе школовани кадрови који би својим знањем могли знатно унапредити привредни и друштвени систем земље. Међу тим кадровима, према налазима др Јована Филиповића, налази се и 5.000 људи са дипломом доктора наука, од који су многи у врхунским научним и едукативним институцијама.²² Истовремено, резултати истраживања за потребе Европске комисије, под руководством врсног аналитичара Милована Матијевића, указују на чињеницу да српској научној заједници недостаје од 3.000 до 5.000 истраживача у старосној доби од 35 до 50 година.²³ У Србији се тренутно налази 8.600 научника, са веома неповољном старосном структуром. То је два пута мање него што је потребно земљи која претендује да буде чланица Европске уније, али под условом да макар једна трећина тих научника ради у предузећима.²⁴ Одлази, дакле, знање, а остаје незнање. А, „Незнање је“ како је Таљеран истицао, „наш највећи непријатељ“ и против њега се мора борити. На опасност од незнања указивао је и француски војни теоретичар Анри де Жомини истичући: „Човек који не зна, али је обдарен природним генијем, може направити велике ствари. Али исти тај човек, ако је научен у школи погрешним доктринама, и засут системима и педантизмом, неће учинити ништа добро, сем ако не заборави оно што је научио“.²⁵

Знање је значајно за све области друштвеног живота: образовање, привреду, политику, војску, и друге.

¹⁹ Извори: <http://master.rs/prema-odlivu-mozgova-ispred-srbije-samo-gvineja-bisao/5528/>; i <http://www.dnevnik.rs/sr-lat/node/27544>

²⁰ Извор: Божидар Ђелић за Блиц: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/179772/Sprecicemo-odliv-mozgova-iz-Srbije>

²¹ Извор: <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Odliv-mozgova/Raspamecivanje-Srbije.lt.html>; (политика30/05/2010).

²² Исто: ... (политика 30/05/2010).

²³ Исто: ... (политика 30/05/2010).

²⁴ Извор: Божидар Ђелић за Блиц: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/179772/Sprecicemo-odliv-mozgova-iz-Srbije>

²⁵ Жомини, А., *Преглед ратне вештине*, ..., стр. 72.

Образовање се не може ни замислити без квалитетних кадрова. Није само реч о томе да ли ће настава бити реализована или не, мада је и то веома велики проблем. Тако су, на пример, резултати истраживања које је спровела Организација Уједињених нација за програм развоја (УНДП) показали да су због одлива мозгова универзитети у многим земљама изгубили бројне часове наставе. Инспиративан пример су универзитети у Албанији који су у периоду од 1991. до 2005. због емигрирања предавача и истраживача, изгубили минимум 4.500 месеци предавања и вежби. Предавачи и истраживачи који су остали у албанским институцијама навели су бројне проблеме са којима су се суочили због одласка колега, а најзначајнији су: смањење конкурентности и квалитета рада, распадање истраживачких тимова, смањење мотивације истраживача за вишегодишња истраживања и усмереност на краткорочне пројекте, губитак „институционалног (истраживачког) памћења“ и потешкоће у преношењу знања и искуства са генерације на генерацију.²⁶ Колико су ти проблеми присутни у Србији, на жалост, није познато, али је евидентно да су квалитетни наставници дефицитарни. А, квалитетног наставника не може заменити ни један уџбеник, без обзира колико он био илустративан и инспиративан. Квалитетан наставник ће успешно реализовати предметну наставу чак и у оним ситуацијама када постоје слабости у наставним плановима и програмима. О томе је говорио и наш чувени војни теоретичар, академик Јован Мишковић. Он је истицао да „... ко кога учи, треба да је најпре он сам научен, те да и другога чему научити може“.²⁷ Такође је у својим белешкама записао: „Гдегод су боље старешине боље су и трупе“.²⁸ Слично њима и Војвода Живојин Мишић је писао: „У свим модерним војскама ... обраћа се највећа пажња и старање да се официри што више и што јаче умно обогате, да се у њих образује карактер и срце, јер је несумњиво, да су ове две врсте образовања извор и свих других благородних и моралних врлина. Само онај официр који је јак умом и богат моралом, ..., похитаће одважно..., да стане на браник своје отаџбине. Ћифта у мундиру официрском јест само официрска наказа, који не може ништа да учини ни за себе ни за отаџбину.“²⁹

Продуктивна *привреда* се не може ни замислити без образованих кадрова. Од њих зависи и организација предузећа, и обим производње, и продаја, али и расподела и улагање у повећање обима производње. Од квалитета кадрова зависи у улагање у привреду, нарочито улагање страног капитала. Зато емиграција „висококвалификоване снаге „шаље негативне сигнале“ потенцијалним инвеститорима за улагање у земљу у којој је економска и политичка будућност несигурна услед одласка најбољих. Одлазак кадра из привреде негативно утиче на: конкурентност и квалитет рада. Поред тога евидентни су: распад формираних и уиграних истраживачких тимова, смањење мотивације истраживача, избегавање дугорочних и усмеравање на краткорочне (мање продуктивне и атрактивне) пројекте и потешкоће у преношењу знања и искуства са генерације на генерацију.

²⁶ Извор: <http://www.prekoramena.com/t.item.136/odgajanje-talentovanog-deteta-u-Srbiji.html>; http://www.grupa484.org.rs/files/2010maj_Grupa_484_OdlivmozgovaFinal.pdf

²⁷ Мишковић, Ј., Опет о нашој земаљској снази, "Војин" број 16, Београд, 1969, стр. 242.

²⁸ Мишковић, Ј.: Белешке у САНУ, бележница бр 8.

²⁹ Мишић, Ж.: Стратегија, ВИНЦ, Београд, 1993, стр. 113.

Коначно, дугорочно, кроз емигрирање висококвалификованих стручњака, земља не губи само садашњи, већ и будући људски капитал.³⁰

Знање је нарочито потребно *субјектима политике* који морају бити довољно едукативни јер управо они доносе судбоносне одлуке по народ и државу. Политика усмерава целокупан развој друштва и брине за његов просперитет. Она одређује општу оријентацију економског, културног, научног, војног, дипломатског и другог развоја. Током мира и рата, она, вештом дипломатијом настоји да створи савезнике и елиминише потенцијалне противнике. Она доноси одлуке о рату и миру. Она одређује циљ у рату, припрема снаге и подржава њихова дејства. Једном речју, она је тај "рефлектор" који народу осветљава пут и указује на смерове којим се друштво најуспешније може кретати. А, без знања то није могуће.

Значај знања, односно последице незнања, у области политике су знатно већи у рату него у миру. Оно се може изразити чувеном изреком Клеменсоа да је „*рат сувише озбиљна ствар да би се могао препустити генералима.*“³¹ Ту изреку је касније проширио брачни пар Тофлер истичући: „*Ако је рат некада био препуштен генералима, данас је превише значајан да би био препуштен незналицама – носили они униформу или не.*“ Даље, они истичу да то исто важи и за *антират*, односно за мир.³² Политика, дакле, има веома значајну улогу и одлучује о судбоносним питањима државе и народа. Зато одлуке које се доносе морају бити засноване на знању и имати дугорочан, прогностички, карактер.³³

Знање је у релативно *затвореним организацијама* (војсци и полицији) посебно значајно из неколико разлога. *Прво* зато што мале земље, као што је уосталом и Република Србија не могу рачунати на посебну супериорност у материјално-техничком фактору, као ни на супериорност у квантитету људског фактора. Али, зато могу рачунати на супериорност у знању и моралу и то су најзначајније предности у евентуалном рату против било кога агресора. Знање, дакле, може омогућити да до борбе уопште не дође или да се противник победи или придобије и без борбе. У вези с тим постоји и индијска пословица која гласи: „Најлакше ћеш победити непријатеља ако од њега направиш пријатеља“. А, ако до борбе ипак дође, знање ће омогућити да се учествује у њој на најрационалнији начин и да се реши у сопствену корист. *Други разлог* је у томе што се грешке у рату веома скупо плаћају – најчешће људским животима. Добро су познати примери из старије и новије историје када су грешке у командовању и незнање однели велики број људских живота и десетковале борбене јединице. Поред наведеног значајно је и то да се до знања у војним и другим (релативно

30 Извор: <http://www.prekoramena.com/t.item.136/odgajanje-talentovanog-deteta-u-Srbiji.html>

31 Ту изреку је често истицао Клеменсо, али се претпоставља да она потиче од Таљерана. (Симпкин, Е. Р.: Надметање у брзини маневра, О рату у XXI веку, ВИНЦ, Београд, 1991. стр. 254)

32 Тофлер, А. Тофлер, Х.: Рат и антират, Паидеја, Београд, 1998, стр. 14.

33 На то је указивао у чувени француски војни теоретичар Анри де Жомини, који је истицао да посланици једне изборне скупштине, ради ситне популарности код својих гласача, „лако се заведу рђаво схваћеним економским системом и упропасте корисне установе за стварање јаке, многобројне, добро обучене и дисциплиноване војске. Зар није лако помоћу примамљивих утопија утврђеног човекољубља уверити и себе и своје партијске пријатеље, да су благодети мира увек боље од разумног предвиђања ратних опасности и од политике“ (Жомини, А.: Преглед ратне вештине, Редакција "Војног дела", Београд, 1952, стр. 69.)

затвореним) наукама долази веома тешко. Те науке захватају широко подручје људске делатности. Оне су повезане са великим бројем наука и научних дисциплина као, на пример, што су: социологија, политика, право, економија, педагогија, психологија, историја, информатика, техника и многе друге. Све оне се морају познавати и компаративно анализирати. То је нарочито карактеристично у данашњем времену; времену техничко-технолошког прогреса и интензивне производње и увођења у оперативну употребу савремених борбених и других средстава. Свако то ново средство захтева и нову тактику и нове начине ангажовања снага. То, уједно захтева и додатно ангажовање официра на њиховом изучавању и примени. Чести су случајеви да официри у појединим родовима војске за време свог радног века промене и по три генерације система оружја. Зато официри који се задовоље само оним знањем које су стекли у школи веома брзо интелектуално заостају и нису употребљиви у служби.³⁴ До знања у војним и другим (релативно затвореним) наукама веома тешко се долази и због чињенице да свака држава има своју доктрину и настоји да сачува у тајности све оно што је у вези са одбраном земље. Слична ситуација је и са истраживањем искустава из ратова и информисањем сопствене и светске јавности. Свака земља, учесница у рату, на пример, настоји да минимизира сопствене и максимизира противничке губитке, што процес сазнања, односно доласка до нових знања, чини знатно сложенијим. Присутни су и бројни примери лажног приказивања стања и обмањивања противника. Не постоји, дакле, ни једна друштвена организација где се до знања тако тешко долази и где се тако очигледно осећају последице незнања и то непосредно по људске животе и опстанак државе и народа.³⁵ Зато је и разумљиво што су бројни војни теоретичари и војсковође управо обученост војника, старешина и јединица стављали у први план.

Значај знања и последице незнања, су често истицали бројни војни теоретичари од античког доба до данас (Сун Цу Ву, Клаузевиц, Жомини, Андре Гаве и други). Тако је, на пример, велики руски војсковођа, Александар Суворов, који је водио 63 битке, а ниједну није изгубио, говорио следеће: „Ако сељак не зна да оре њиву, он не може да гаји жито“; „Обука је светло, а њен недостатак тама“; „Дела говоре“; „Са војником без главе никаква се битка не може добити“; „Тешко на обуци лако у рату“; „Непријатеља не треба побеђивати бројем, него вештином“, и многе друге.

Знање о војним и безбедносним наукама није потребно само војницима и официрима. Оно је потребно и народу у целини. Само добро едукован, политички зрео, и истинито информисан народ може одлучивати о својој судбини и утицати на токове друштвеног живота. Само такав народ може утицати на људе који о њему одлучују и усмеравати њихове активности ка миру и општем прогресу. У

³⁴ „Кад официр сврши школовања, не треба да замишља, да је свој занат испекао са свим, па онда да се преда уживању и нераду; он треба да зна, да су области његових знања најраспрострањеније, да су најтежи, најмрачнији и најопаснији путови његовог службовања, и да се он на тим путовима мора сусретати више него и један други ред људи у друштву са страшним препонама, са очигледном могућношћу, да и себе и своју команду сваког тренутка може изложити погибији.“ (Мишић, Ж.: Стратегија, ВИНЦ, Београд, 1993, стр. 118).

³⁵ „... јер погрешке из незнања у другој струци никада тако тешко не коштају државу као погрешке у струци војничкој“ (Ђурић, Д.: Каква је тактика Драгомировљева, „Војин“ број 11, Београд, 1868, стр. 168.)

супротно, последице су катастрофалне што се, поред осталог, може видети и на примерима последњих локалних ратова.

4. Превазилажење последица

Превазилажење последица, у првом реду, подразумева отклањање узрока одлива кадра (и знања). Узроци су релативно добро познати, али њихово отклањање, како сада ствари стоје, скоро и да није могуће. За почетак могуће је само ублажавање последица, пре свега стимулацијом, увођењем здраве конкуренције, али и административним мерама – ако је то неопходно.

Стимулација обавезно подразумева већу плату, односно већи стандард. Држава, међутим, на том плану не предузима скоро ништа. Постоје бројни истраживачки пројекти о заштити одређене групе и категорије људи (националних мањина, на пример) и обезбеђивање бољих услова живота, укључујући и упошљавање, стамбено збрињавање, социјалну заштиту и слично. Научни кадар је, на жалост, препуштен сам себи. Људи се у буквалном смислу боре за голу егзистенцију и преживљавање од данас до сутра. Због лоше материјалне ситуације не могу да формирају породицу. Јављају се на конкурсе, траже посао, а када га нађу – раде од јутра до мрака. Плата коју добијају није им довољна ни за лични живот. Обично су подстанари или живе у заједничком домаћинству са родитељима, а о сопственом стану не могу ни сањати.³⁶ Многи од њих ће завршити радни век и отићи у пензију као подстанари, а вероватно и као социјални случајеви. Зато није ни чудно што, млади образовани кадрови, у тако бедним условима, једини излаз траже у одласку ван земље вођени рекламама: „Заврши факултет и пали“.

Стимулација, дакле, мора бити стални импулс и стална брига меродавних појединаца и институција. Свако ко ради треба да има пристојну плату да може од ње да пристојно живи. Ако не испуњава услове, треба то радно место да уступи другом. За натпросечне потребно је разрадити и додатне критеријуме и дефинисати стимулативне мере. Основна стимулативна мера јесте плата, али се могу примењивати и многе друге (брже напредовање у служби, ослобађање од неких других обавеза, уређење радног места, снабдевање потребном опремом и, уопште, бољим условима за рад).

Конкурентност подразумева поседовање правих критеријума и отварање широких врата за улазак и излазак из институција у којима раде. Прави критеријуми, међутим, не постоје. Они нису ваљано дефинисани ни у конкурсу за запошљавање. Обично су прилагођени одређеној особи која на том месту већ ради или јој је обећано упошљавање. Број научних радова јесте ваљан критеријум, али и ту постоје огромне разлике. Постоје високообразовани који оптерећени сопственим обавезама просто нису у могућности да се позабаве писањем. Постоје, међутим, и они који се искључиво баве продукцијом радова (често се и понављају, а нису ретки ни случајеви да, користећи свој тренути положај, безобзирно присвајају резултате туђег рада). Постоје, чак, и часописи

³⁶ „Последња истраживања агенције *Медиум Галуп* показују да у нашој земљи чак 57 одсто становништва од 25. до 34. године и даље не напушта родну кућу. Од 35. до 44. године таквих је 32 одсто, а и у популацији од 45. до 54. године чак 27 одсто остаје у родитељском дому.“ (<http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy>; остварен увид 15. Маја. 2011.)

који наплаћују објављивање рада што брише конкуренцију и даје предност богатијим кадровима.

Конкурентност подразумева и одлазак из институције, ако је неко незадовољан својим статусом и третманом. Али, како отићи из у ситуацији када колоне младих чека на посао? У земљи без индустрије не постоје услови за раст послова који захтевају високо образовање. Високо образовање тражи јаку привреду која може да финансира пројекте. Институти су, углавном, тако функционисали. Живели су од војске и привреде која је извозила њихове пројекте и производе. Ако тога нема, а нема, онда нема ни истраживања. Истраживачи по институтима, као и пензионери, чекају да приме плату из буџета. Институти једва покривају режијске трошкове, а опстанак највећег броја њих зависи од пројеката и средстава које добијају од Министарства за науку и технолошки развој, а тај буџет је ограничен.

Конкурентност, међутим, подразумева и прилив кадрова из иностранства. Када се могу увозити фудбалери и кошаркаши, зашто онда неби могли и високообразовани. Али, и ту постоје бројни проблеми. Нема ваљаних критеријума, а тамо где их има они се не поштују. Потребно је само направити анализу тих кадрова који су дошли из иностранства и видети шта су урадили. Обично су дошли по нечијој препоруци или наређењу, а најчешће обављају функције саветника и узимају велике плате.

Постоји могућност *административне забране* одласка у иностранство за одређено време. То се нарочито може односити на оне који су школовани на државном буџету или су примали стипендије. Логично је да они одраде једно време у сопственој држави (обично дупло дуже од периода школовања), па тек онда да иду вани. Али, како некога задржати у земљи, ако нема посао – нема шта да ради нити од чега да живи? Све су то чињенице које наводе на закључак да су мере које се предузимају маргиналног карактера, и да ће одлив кадра, а са њим и знања, бити и даље присутан. У супротном, потребан је снажан заокрет и чврста одлука да се привреда покрене и да се знање, као највећа вредност коју имамо, задржи у земљи.

У Србији је урађена и Стратегија научног и технолошког развоја која одређује правац развоја науке у наредних пет година. Њени аутори сматрају да управо она нуди решења за даље спречавање одласка младих. Основне мере које се предвиђају су: опоравак и даља изградња научне и технолошке инфраструктуре, обезбеђивање станова за младе научнике, али и омогућавање тешње сарадње са научницима у Европи и свету. Све су то лепе жеље, а да ли ће се остварити – показаће пракса.³⁷ Како сада ствари стоје, протећи ће још много „мутног Дунава“ до „светла из тунела“.

ЗАКЉУЧАК

Из наведене анализе може се закључити да постоје бројни проблеми демографског развоја на међународном, регионалном и државном нивоу, да у свету постоји велики број миграната (имиграната и емиграната), и да је Србија међу последњим земљама света по питању одлива кадрова. Наведени проблеми су

³⁷ <http://www.njuz.net/ministarstvo-prosvete-uvodi-nove-mere-podrske-odlivu-mozgova/>.

само маргинално захваћени првенствено ради проблематизације и актуелизације. Комплексно истраживање проблема, а нарочито њихово превазилажење (отклањање последица), без сумње, превазилази амбиције овог рада. Комплексно истраживање подразумева ангажовање мултидисциплинарних, строго неутралних и научно етички оријентисаних тимова који ће дати препоруке одговорним појединцима и институцијама за његово решавање. А, ти одговорни појединци и институције, морају бити високо морални, одлучни и непоколебљиви у решавању тако сложеног и значајног проблема.

Демографска кретања на међународном, регионалном и државном нивоу су релативно позната и истражена. Ипак се са високим степеном поузданости може тврдити да наталитет неће пратити предвиђене прогнозе. Наталитет ће и даље опадати на богатом Северу. Он ће незнатно опадати и на сиромашном Југу, али ће светска популација, генерално посматрано, бележити стални раст. Свет се већ суочава са бројним проблемима као што су недостатак енергената, али се процењује да ће у народном периоду основни проблем бити вода за пиће. Без енергената машине неће моћи да раде, али без воде људи неће моћи живети. Неће моћи ни храну скувати.

Евидентна су о бројна померања становништва, нарочито из сиромашног Југа у богати Север. Померање становништва је карактеристично за све земље света, али и ту постоји разлика. Постоје земље из којих се људи редовно исељавају, алу се у њих и усељавају. У поједине земље се више људи усељава него што се исељава (пример САД). Али, постоје и оне земље из којих се људи, нарочито образовани, редовно исељавају, али се обично не враћају. Међу тим земљама је, на жалост, и Република Србија.

Из Републике Србије скоро свакодневно одлазе колоне младих људи који ваде карту у једном смеру – карту без повратка. Разлози њиховог одласка су комплексно анализирани у главном тексту, али су основни немогућност запошљавања и мале плате оних који се запосле. Млади одлазе, без повратка, а последице њиховог одласка су катастрофалне. Основни проблем је одлив мозгова (drain brain) из свих области друштвене делатности, а нарочито из науке, образовања, привреде, политике и војске. Одлив знања је велики проблем за Републику Србију у целини. Паралелно са знањем одлазе и људи у најбољим годинама живота, економски и биолошки најпродуктивнији. Заједно са собом одводе и породицу и, на тај начин, остављају земљу и без дела будућих генерација што проблем чини још сложенијим. Одласком младих, дакле, поред одлива знања, наноси се и снажан ударац ионако катастрофалној демографској ситуацији Србије.

Понуђена су и нека решења за ублажавање последица, али њихово елиминисања вероватно неће бити могуће у скоријој будућности. Потребно је, поред осталог, развити привреду и обезбедити радна места високообразованим, стимулирати младе – нарочито талентоване и натпросечне, увести оштрију конкуренцију и административним мерама увести ограничења за одлазак из земље. Потребно је, поред осталог разбити криминал и омогућити свакоме да живи од свог рада. А, за то је потребно је много труда и времена. До тада ћемо гледати рекламе, као оне типа: „Шта ћеш овде, заврши МЕГАТРЕНД и – пали“, а основни мотив младим за упис на факултет ће и даље бити могућност одласка у иностранство.

Литература

1. Батављевић, Д., *Опстанак Србије и српског народа*, Удружење „Опстанак“, Београд, 2008.
2. Бошковић, Б., *Стимулисање натпросечних официра, чланак*, "Војска", бр. 124, од 22. децембра 1994.
3. Vladimir Grečić, Đuro Kutlača, Vlastimir Matejić, Obrad Mikić: *Migracije visokostručnih kadrova i naučnika iz SR Jugoslavije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Министарство за развој, науку и животну средину, Београд, 1996.
4. Чарлс В. Кегли, Јр., Јудин Виткоф, *Светска политика- тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Дипломатска академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Београд, 2004.
5. Ђурић, Д., *Каква је тактика Драгомировљева*, "Војин" број 11, Београд, 1868.
6. Фредерико Рампини., „Екстремни Запад“ наведено у: Остојић, М., Чудесни скокови ка будућности, чланак у: Печат бр. 148. Београд, 2011.
7. Гаве, А., *Вештина командовања*, ВИНЦ, Београд, 1993.
8. Јововић, Б., *Српски официри у националној култури*, ВИЗ, Београд, 1998;
9. Марковић, М., *Етички проблеми науке*, Гледишта, Београд, 1976.
10. Мишић, Ж., *Стратегија*, ВИНЦ, Београд, 1993.
11. Павловић, Р., *Све тежа материјална ситуација у Војсци Југославије*, Зашто одлазе официри, чланак, дневни лист "Политика", од 25. децембра 1994.
12. Политика 30/05/2010.
13. Политика 5. Април 2011.
14. Тофлер, А. Тофлер, Х., *Рат и антират*, Паидеја, Београд, 1998.
15. United Nations Population Division (UNPD,2001);

Интернет адресе

- <http://esa.un.org/unpd/wpp2008/frequently-asked-questions.htm>
- [http://master.rs/prema-odlivu-mozgova-ispred-srbije-samo-gvineja-bisao/5528/;](http://master.rs/prema-odlivu-mozgova-ispred-srbije-samo-gvineja-bisao/5528/)
- <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/179772/Sprecicemo-odliv-mozgova-iz-Srbije>
- <http://www.dnevnik.rs/sr-lat/node/27544>
- http://www.grupa484.org.rs/files/Istrazivacka_zainteresovanost_za_upravljanje_migracijama.pdf
- http://www.grupa484.org.rs/files/2010maj_Grupa_484_OdlivmozgovaFinal.pdf
- [http://www.njuz.net/ministarstvo-prosvete-uvodi-nove-mere-podrske-odlivu-mozgova/.](http://www.njuz.net/ministarstvo-prosvete-uvodi-nove-mere-podrske-odlivu-mozgova/)
- <http://www.pecat.co.rs/2010/01/narod-koji-nestaje/>
- <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Odliv-mozgova/Raspamecivanje-Srbije.lt.html>
- <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/38888/Sprema-se-novi-talas-odliva-mozgova;>
- [http://www.xist.org/earth/population1.aspx\)](http://www.xist.org/earth/population1.aspx)
- www.nauka.gov.rs; <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/126557/Srbiju-napustilo-10-hiljada-naucnika;>

OUTFLOW OF KNOWLEDGE FROM THE REPUBLIC OF SERBIA

*prof. Dr sci. Momčilo Sakan
Independent University Banja Luka.*

Summary

The author points out in the paper to a very serious problem that many countries are experiencing, the Republic of Serbia in particular. It is the problem of the large-scale departure of educated or professional people, and at the same time of the outflow of knowledge. The author deals with the problem by making a historical comparative analysis of the population number on Earth thus indicating their uneven and unfavourable distribution across the countries and regions – particularly between the Developed North and Undeveloped South. By using specific quantitative indicators, the author points to the demographic disaster in the Republic of Serbia, including the endless lines of citizens, mainly young and educated people, with a one-way ticket on a west-bound train leaving their homeland. At the same time, the author suggests a possible impact and offers some solutions to mitigate the problem partly but not to eliminate it completely.

Key words: *emigration of qualified persons, brain drain, outflow of knowledge, importance of knowledge, birthrate, impacts.*